
RECENZII

**Alexandru Vulpe, DIE KURZSCHWERTER, DOLCHE UND
STREITMESSER DER HALLSTATTZEIT IN RUMÄNIEN
PFB, Abt. VI. Bd. 9 C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung,
München, 1990, X + 145 p. + 63 pl.**

Wolumul de față, publicat în secțiunea VI, rezervată pumnalelor, a colecției Prähistorische Bronzefunde, este dedicat armelor cu lamă (pumnale, săbii scurte și săbii, cuțite de luptă) de bronz și, mai ales, de fier, descoperite pe teritoriul României și aparținând, cu unele excepții, Hallstattului mijlociu și târziu, conform periodizării preistorice, încetățenită în arheologia românească. După cum aflăm din *Prefață* (p. VII), materialul cuprins în această carte a fost adunat, în cea mai mare parte, în anii 1983-84. Textul a fost predat redacției PBF în mai 1985, fiind revizuit și îmbunătățit în noiembrie 1986, ultimele completări făcându-se în iulie 1988 și, apoi, în timpul corecturii. În forma finală lucrarea cuprinde 237 arme și teci ilustrate, dintre care 155 exemplare au fost redesenate după piesele originale, iar 82 au fost preluate din literatură. După un *Cuprins* detaliat (p. IX-X) urmează o substanțială *Introducere* (p. 1-19). Nucleul cărții îl constituie, conform structurii volumelor PBF, capitolul în care este prezentat (sub formă de catalog) și discutat *Materialul descoperit* (Der Fund stoff, p. 20-102). Lucrarea propriu-zisă se încheie cu un amplu capitol tratând *Clasificarea cronologică și culturală a primei epoci a fierului din România* (p.102-130), în care autorul și-a propus să înfățișeze stadiul actual al cercetărilor cu privire la Hallstattul timpuriu, mijlociu și târziu "românesc". Textul se încheie cu *Liste și indici* (prescurtări, lista muzeelor și colecțiilor, indice tematic și de locuri, p. 131-145). Planșele 1-33 prezintă piesele studiate, în ordinea în care au fost cuprinse în catalog; pl. 34-39 sunt hărți de răspândire; p. 40-41 înfățișează descoperiri din afara României; pl. 41 B, C-61 ne arată contextul în care au fost descoperite diferitele tipuri de arme. În sfârșit, într-un tabel (pl. 62) sunt sintetizate datele privind evoluția grupelor culturale hallstattiene din diferitele zone ale spațiului carpato-danubian, iar un alt tabel (pl. 63) indică poziția cronologică a săbiilor scurte, a pumnalelor

și a cuțitelor de luptă de epocă hallstattiană de pe teritoriul României.

În ceea ce privește limitele în timp, după cum am menționat, A.V. și-a propus să studieze descoperirile datând din Hallstattul mijlociu și târziu. Seria obiectelor discutate și incluse în catalog debutează, totuși, cu pumnalul de la Pănade, pentru care se acceptă o datare în secolul al IX-lea, această piesă, de origine răsăriteană, reprezentând un precursor al armelor de tip *akinakes*, de aceeași origine răsăriteană, cărora o bună parte a studiului de față este consacrat. (Toate datările menționate în prezenta recenzie se înțeleg i.H.). Alte descoperiri care, *grosso modo*, ar putea fi contemporane cu pumnalul de la Pănade, nu au fost luate în considerație, deoarece ele caracterizează perioada anterioară, a Hallstattului timpuriu (*Urnenfelderzeit*, în limbajul arheologic central-european). Aceste arme (cum ar fi cuțitele de luptă cu mâner de bronz și lama de fier de la Corni, jud. Suceava și Hida, jud. Sălaj), vor fi incluse într-un alt volum al colecției PBF, Abt. VI, pregătit de A. Vulpe și C. Kacsó. În ceea ce privește limita cronologică superioară, A.V. a avut în vedere apariția formelor de cultură specifice epocii La Tène dacice. Acest fenomen poate fi datat în secolul al IV-lea, cu toate că formele locale La Tène apar încă în sec. V. Cea mai mare parte a descoperirilor aparține, astfel, perioadei datate, aproximativ, între 750 și 400, unele piese putând fi anterioare sau posterioare acestui interval. Este, deci, evident că A.V. are în vedere, înainte de toate, evoluția cultural-istorică, și numai în al doilea rând criteriul strict cronologic.

Aria cercetată se limitează, în principiu, la teritoriul actual al României, dar, evident, formele de cultură preistorice discutate aici nu au nimic comun cu granițele politice contemporane. De aceea, autorul folosește, adesea, termenul "geomorfologic" (destul de vag, de altfel) de spațiul carpato-dunărean, discutând și descoperirile de *akinakai* ieșite la iveală dincolo de granița de vest a României (vezi pl. 40-41 A), fără a se angaja în tratarea descoperirilor similare de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, la care se fac, totuși, repetate referiri atunci când este cazul.

Se poate pune întrebarea – și A.V. și-o pune singur –, dacă armele discutate în acest volum, lucrate în cea mai mare parte din fier, își au justificarea în cadrul colecției PBF? Răspunsul este afirmativ, căci armele tratate aici, făurite din fier, s-au dezvoltat, în ultimă instanță, din formele de bronz, reprezentând, în fond, ultimul stadiu de dezvoltare a tipurilor de arme ale Bronzului târziu și Hallstattului timpuriu, firește, dacă această evoluție este urmărită nu numai în cadrul culturilor locale, "autohtone". Constatarea este valabilă, înainte de toate, pentru săbiile scurte și pumnalele de tip răsăritean ("scitic"), ale căror prototipuri de bronz nu sunt cunoscute în spațiul carpat, ci apar în regiunile euroasiatice.

Cartea colegului A.V. întregeste, deci, în mod fericit, imaginea oferită de volumul publicat deja de Tiberiu Bader despre săbiile de bronz din România, și în anumită măsură, lucrarea lui Tibor Kemenczei, elaborată pentru aceeași colecție (vezi: Tiberiu Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, Abt. IV, Bd. 8, 1991; Tibor Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn*, I, PBF. IV. 6, 1988; II, PBF, IV. 9, 1991. Vezi și recenzia noastră în *Arheologia Moldovei*, XVIII, sub tipar), precum și volumul amintit, în pregătire, despre pumnalele de bronz din România, al lui A. Vulpe și C. Kacsó.

În ceea ce privește clasificarea și terminologia folosită, este demn de laudă încerc-

carea autorului de a defini, potrivit *funcției* lor, descoperirile discutate, apelând, deci, la un criteriu cât de cât obiectiv, neglijat de alți cercetători. Pentru armele de tip *akinakes*, de pildă, foarte diferite atât tipologic cât și funcțional, C. Buzdugan folosește termenul de *pumnal*, iar V. Vasiliev acela de *pumnale akinakes*, denumire sub care tratează însă nu numai *pumnalele* ci și *cuțitele de luptă*, *săbiile scurte și lungi* (vezi: C. Buzdugan, în *Cercetări Arheologice*, II (4), 1976, p. 239-273; V. Vasiliev, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 11-37; idem, *Scitii agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980).

A.V. distinge două grupe mari: arme cu două tășuri și arme cu un singur tăș. În fruntea primei grupe stă *pumnalul* deja menționat de la Pănade (nr. 1). Menționăm doar în treacăt că, deși în alt context (cf. p. 4, nota 23). A.V. citează lucrarea noastră în care am încercat, cu mulți ani în urmă, să dezlegăm împrejurările istorice ale apariției acestei piese singulare în Transilvania (vezi *SCIVA*, 30, 1979, 4. p. 537-546), discutând *pumnalul* (p. 20-22), el omite să ia în considerație ipoteza avansată de noi, pe care o socotim plauzibilă și astăzi.

O însemnată parte a lucrării tratează, în continuare, *akinakai* (*pumnale*, *săbii scurte*, *săbii*, nr. 2-97), împărțite în cinci grupe de forme, fiecare cu mai multe tipuri și variante. Cele mai multe dintre acestea au o arie de răspândire bine conturată, legată de aria unor grupe culturale *hallstattiene târzii* (Fergile, Ciumbrud, Vekerzug-Chlotin, grupul "scitic" din Moldova). Referindu-se la problema mult discutată a pătrunderii în spațiul *carpato-dunărean* a *akinakai*, de certă origine *răsăriteană*, A.V. nu exclude rolul unor mișcări de populație, databile, mai ales, către mijlocul sau chiar în prima jumătate a secolului al VII-lea. El socotește că în secolul următor, odată cu consolidarea puterii *scitice* în regiunea *nord-pontică*, devin mai însemnate influențele culturale. A.V. argumentează pentru datarea în secolul al VII-lea a celor mai vechi *akinakai* de pe teritoriul României (tipurile Posmus, nr. 2-11, și Orbeasca, nr. 25-26). Merită să fie reținută și observația, conform căreia cele mai timpurii *akinakai* din ținuturile noastre își au analogiile, înainte de toate, în regiunea *caucaziană*. (A se vedea, de pildă, *sabia scurtă* de la Orbeasca de Sus, nr. 25, care are un bun corespondent în mormântul 85 de la Tli, datat la sfârșitul sec. VIII sau în prima jumătate a sec. VII.) Paralele cu tipurile *nord-pontice* apar abia în cursul, dacă nu chiar către sfârșitul secolului al VI-lea, secol în care pot fi datate cele mai multe *akinakai* descoperite în spațiul *carpato-dunărean*. De altfel, aceasta este și perioada în care apar *akinakai* cu *bara mânerului* în formă de antene. (Tipul cel mai timpuriu al acestei categorii, Frata, nr. 59-64, apare, eventual, încă la sfârșitul secolului al VII-lea). Excluzând vreo legătură cu *săbiile* cu antene locale ale perioadei *Hallstatt B1-B2*, A.V. consideră, pe bună dreptate, că apariția *akinakai* cu antene se explică prin influența *cercului hallstattian central-european*, unde asemenea arme sunt bine reprezentate încă în perioada *Hallstatt C*. Răspândirea *pumnalelor* cu antene în spațiul *nord-pontic* poate să fie interpretată, deci, ca un "contracurent" dinspre Europa centrală și de sud-est.

Drept izvoare, pe lângă armele descoperite, în legătură cu *akinakai* au fost luate în considerație și reprezentările de asemenea arme (*sabia*-"*emblemă*") de la Medgidia, nr. 79; scena de sacrificiu de pe *coiful de aur* de la Coțofenești, nr. 95); cele două stele de piatră, descoperite în Dobrogea, la Sibioara și Stupina, nr. 96-97). Ca arme, *akinakai* au fost folosite de luptătorii *pedestrași*, inclusiv împotriva unor călăreți. Ele au servit,

totodată, și ca instrumente sacrale și ca simboluri ale puterii.

În cadrul primei grupe mari, sunt discutate, în încheiere, câteva tipuri de arme cu două tășuri, cărora, din diferite motive, a fost acordată, până acum, mai puțină atenție: pumnale de fier de fabricație central-europeană (de tip Hallstatt, nr. 98-98A); săbii de fier de tip Glasinac (nr. 99-99A); săbii de fier cu placă la mâner (eiserne Griffplatten-schwerter, nr. 100-100A) și o sabie scurtă grecească (nr. 101).

Tratarea celei de a doua grupe, a armelor cu un singur tăiș (cuțite de luptă), începe cu cuțitele de lovit cu mânerul în formă de T, ce apar în relativ mare număr în necropolele de înhumatie ale Hallstattului mijlociu din sud-vestul Olteniei (Balta Verde, Basarabi, Ostrovu Mare) și sunt răspândite până departe spre vest, în regiunea sud-est alpină și în peninsula apennină (Picenum). (Vezi nr. 102-119A.) Deși sunt răspândite în lumea illyrică a epocii "istorice", autorul se ferește să se pronunțe hotărât asupra apartenenței etnice a acelor luptători călăreți care aveau în dotare armele în discuție.

Înrudite tipologic, cuțitele de lovit de tip Telești sunt armele specifice bazinului Dunării inferioare, în tot cursul secolelor VI-IV (nr. 120-128). În cadrul cuțitelor cu placă la mâner (gewöhnliche Griffplattenmesser, nr. 129-149) A.V. distinge trei variante, care aparțin Hallstattului mijlociu și târziu, cele mai recente exemplare (nr. 147-149: Zimnicea) putând fi datate în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al IV-lea și secolul II. Acest tip de cuțit de luptă reprezintă trecerea la săbiile de lovit dacice, cu lama puternic curbată, cunoscute și datorită reprezentărilor de pe Columna Traiana. O grupă relativ numeroasă este constituită de cuțitele cu spin la mâner (gewöhnliche Griffdormmesser, nr. 150-180), în cadrul cărora autorul distinge trei variante. Au fost socotite drept cuțite de luptă numai acele exemplare, a căror lungime atinge măcar 20 cm, cuțite ce pot fi considerate arme de lovit. Aceste cuțite aparțin, cronologic, primelor două faze Ferigile (sud și nord), precum și perioadei necropolei de la Gogoșu, deci, aproximativ, intervalului 650-500. În ceea ce privește răspândirea, ele caracterizează, în primul rând, aria Ferigile, fiind prezente și în grupul Vekerzug, ca și în lumea illyrică, dar lipsind din Moldova și din Transilvania, ca și din spațiul scitic, nord-pontic. Deși au o evoluție în mare paralelă, cuțitele cu placă la mâner apar înaintea celor cu spin la mâner. Ambele categorii, lucrate din fier, își au prototipuri locale în bronz. cu toate acestea nu este încă suficient de clar, când și unde au început să fie folosite aceste cuțite ca arme de luptătorii călăreți.

După fragmentele de cuțite de luptă, ce nu pot fi determinate mai precis (nr. 108A-191C), sunt analizate diferitele tipuri de cuțite de luptă cu mânerul în formă de akinakes. Este vorba de arme având lama cu un singur tăiș, dar cu mânerul și garda asemănătoare cu pumnalele și săbiile scurte de tip akinakes (nr. 192-200). Din punct de vedere cronologic, aceste arme apar, după opinia autorului, către sfârșitul secolului al VI-lea (tipurile Tiszadob și Cepar) și, apoi, sunt în uz în cursul secolelor V-IV (tipul Rădeni). După cum se vede, este vorba de un grup destul de eterogen, tipurile socotite mai timpurii de A.V. apărând în bazinul Tisei, în Transilvania centrală (grupul Ciumbrud) și în aria Ferigile, iar tipul mai recent caracterizând Moldova centrală și de nord. Cuțitul de luptă cu mânerul în formă de akinakes este considerat ca o armă specifică pentru spațiul carpato-dunărean, mai frecventă în bazinul Tisei, pe cursul mijlociu al Mureșului și în Moldova și mai rară în aria grupului Ferigile. În regiunea

nord-pontică această armă apare doar sporadic. Originea tipului este explicată prin transpunerea în formă de akinakes la cuțitele de luptă – armele preferate ale populației din partea vestică a spațiului carpato-dunărean. Contaminarea celor două tipuri de arme – *akinakai* și cuțite de luptă – a avut loc în acele zone în care au fost folosite la un moment dat, amândouă tipurile, care presupun tehnici de luptă diferite. (În legătură cu această problemă, vezi și modesta noastră lucrare în vol. *Istorie și Civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988, p.13-20, în care am atras atenția asupra faptului că prototipul mânerului cuțitului de luptă de la Rădeni, jud. Vaslui, îl găsim la pumnalul descoperit la Sofievka, r. Cerkassk, Ucraina, respectiv la cele mai vechi mânere gen akinakes, care caracterizează variantele de tranziție de la formele prescitice la cele scitice).

În sfârșit, după două exemplare de săbii de lovit de tip singular și un fragment de cuțit de luptă de tip neprecizat (nr. 201-203), sunt discutate tecile din bronz (nr. 204-210) și de fier (nr. 211-235), dintre care cele mai multe sunt apreciate ca aparținând armelor aici tratate, o parte a lor putând servi, însă, ca apărătoare pentru vârful de lance (Lanzenschutz). Este interesant de remarcat că aproape toate tecile de bronz au fost descoperite în aria grupului Ciunbrud din Transilvania, în timp ce marea majoritate a exemplarelor de fier din România provine din aria grupului Ferigile. Acestea sunt relativ frecvente și în câmpia Tisei și în spațiul vest-balcanic, lipsind, în schimb, în partea estică a spațiului carpato-danubian.

Departate de a fi doar un repertoriu de descoperiri, ordonate tipologic și însoțite de comentarii cronologice și chorologice, lucrarea tinde, în mod vădit, spre o interpretare în spirit istoric a unei categorii de monumente arheologice. Merită atenție, în acest sens, însuși amplul capitol introductiv, chiar dacă acesta anticipează unele concluzii ce devin convingătoare abia după consultarea miezului lucrării, referitor la materialul descoperit. Ne gândim mai ales la paginile în care se discută originea și evoluția, funcția, modul de folosire și de purtare a armelor studiate și se încearcă schițarea unui tablou, diferențiat regional și cronologic, al echipamentului militar și al tehnicii de luptă, caracteristice spațiului carpato-dunărean în cursul primei epoci a fierului. Contextul arheologic-istoric, în care apar armele studiate, este reluat și dezvoltat în capitolul final, care, prin dimensiunile sale, este neobișnuit într-un volum PBF. Incluziunea primei părți a acestui capitol (p. 102-104) este, credem, justificată, dacă avem în vedere discrepanța, între perioada preistorică și terminologia arheologică, folosită în România, pe de o parte, și în Europa centrală, pe de altă parte. Suntem mai puțin convingși de necesitatea introducerii în acest volum a următoarelor pagini (104-130), în care A.V. prezintă opiniile sale, în parte expuse deja cu alte prilejuri, despre Hallstattul timpuriu, mijlociu și târziu din România. Oricum, această recapitulare și actualizare a punctelor sale de vedere este binevenită, putând constitui o bază solidă pentru discuții viitoare. În ceea ce ne privește, sperăm că vom putea reveni cu unele observații asupra problemelor Hallstattului timpuriu și mijlociu, mai familiare nouă, a căror expunere ar depăși limitele acestei recenzii.

Attila László